

A zongorapedagógia recepciója a két világháború közti időszak hazai kiadványaiban

Szerző:

Réti Tamás¹

Absztrakt

Jelen publikáció a zongorapedagógia két világháború közötti időszakának módszertani kiadványait és zongoratanítást segítő kottakiadványait helyezi origóba. A tanulmány egyrészt igyekszik vázlatosan bemutatni a meghatározott történelmi korszak zene- és zongorapedagógiáját befogadó gazdasági-politikai-társadalmi körülményeket, másrészt megismertet egy a vizsgált periódus alapfokú zongoratanítását meghatározó munkát. Az 1918-1944 közötti primer források feltárásával a szerző további célja a XX. századi alapfokú zongorapedagógiai kiadványokról megkezdett korábbi vizsgálódások forrásbázisának, valamint a speciális hangszerpedagógiai ismeretek további adalékokkal történő bővítése.

Kulcsszavak: reformpedagógia, zeneoktatás, zongoraiskola, zongorapedagógia

Diszciplína: neveléstudomány, zenetudomány

Bevezetés

Az 1900-as évek első felének hazai zongorapedagógiai kiadványaiban fokozatos progresszió figyelhető meg, ami a kottakiadványok metodikai koncepciójában és zenei tudásanyagának összeállításában érhető tetten. Ugyanakkor megállapítható, hogy alkotóik egyre tudatosabban használják fel és támaszkodnak az időszak korszerű pszichológiai és gyermeklélektani vizsgálatainak eredményeire (lásd KOVÁCS, 1928, 1930; VARRÓ, 1937). A zongoraoktatást támogató kottakiadványok és szakmódszertani kötetek tanulási folyamatban betöltött szerepében is változás mutatkozik: egyrészt magukba foglalják az elsajátítandó zenei ismeretanyagot, másrészt a szükséges didaktikai és módszertani eszközök meghatározásával kijelölik az utat a feldolgozáshoz. Ennek köszönhetően egyszerre befolyásolják a növendékek zenei és technikai képességeinek és készségeinek fejlesztését. Mindemellett a speciális tankönyvi kottakiadványok elengedhetetlen funkciói között kell kiemelnünk, hogy

¹ Mesterpedagógus, gyakorlatvezető mentortanár, zongoratanár, Tóth Aladár Zeneiskola 1063 Budapest, Szív u. 19-21. E-mail: retitamás82@gmail.com

zsinórmértékül szolgálnak a zenetanárnak a formálódó tantervi elemek pontosabb megvalósításában.

A vizsgált időszak alatt a professzionális zongorapedagógiai szakirodalmak száma is gazdagodott, ami azzal magyarázható, hogy egyre többen vállalkoztak a zenetanításban alkalmazható korszerű koncepciók és a modern oktatási módszerek kipróbálására, valamint a felhalmozott ismereteik és tapasztalataik összefoglalására tanári segédkönyvek és útmutatók formájában tettek kísérletet. Az így fennmaradt kiadványok kordokumentumként őrzik és tükrözik az elfogadott didaktikai és módszertani alapelveket, valamint a lehetséges fejlődési irányokat (lásd CHOVÁN, 1907a; GRÓF, 1935; KÁLMÁN, 1926, 1942; VARRÓ, 1921).

A kutatásról

A XX. század első felének zongorapedagógiai kiadványainak iránymutatásait számos korszerű szakmódszertani kötet (lásd például Duffek, 2015; MEGYIMÓRECZNÉ SCHMIDT, 2015) és több tanulmány is alapul vesz (lásd GÁT, 1960 a, b, c; KOVÁCS, 1998; VESZPRÉMI, 1964; RÉTI, 2023), azonban a szekunder források számbavételekor leginkább Veszprémi Lili 1976-ban megjelent monográfiájára támaszkodtunk. Ezen túlmenően a forrásgyűjtés során felhasználtuk a Zenei lexikon zongorapedagógiával kapcsolatos szócikkeit (SZABOLCSI – TÓTH, 1965c), valamint zeneiskolai évkönyvek (például FODOR, 1921, 1942; GESZLER, 1937) és zenepedagógiai periodikák tantárgyi tartalmakkal és tantervekkel kapcsolatos bejegyzéseit.

A primer források vizsgálata során a forráselemzés és dokumentumelemzés módszerét alkalmaztuk, amelynek keretében kirajzolódott, hogy több kiadvány is megérdemelné a mélyrehatóbb áttekintést, azonban a tanulmány keretei miatt az összeállított adatkorpusz teljességre törekvő bemutatására nem vállalkozhattunk. Ezzel szemben vizsgálatunk során hangsúlyt fektettünk a gazdasági-politikai-társadalmi változásokban rendkívül mozgalmas időszak szekunder forrásainak áttekintésére, azért, hogy a mélyebb analízis alá vont kiadványok és a keletkezésük körülményeiről még teljesebb képet kapjunk.

Történeti és művelődéspolitikai vonatkozások – az I. világháború után

A trianoni békeszerződést követően Magyarország Európa kisországává vált: területe harmadára (93 ezer négyzetkilométerre), lakóinak száma egyharmadára (7,6 millióra) csökkent. A területi zsugorodás mellett a nyersanyagforrás és a munkaerő is redukálódott, ami azonnali súlyos problémákat okozott az államháztartásban, valamint munkanélküliséggel és életszínvonal-csökkenéssel párosult. Az ország gazdasági és társadalmi veszteségei azonnali

beavatkozást, újjászervezést igényeltek. A gazdaság különböző területeinek gyors újraindítását követően 1924-től dinamikus növekedés figyelhető meg az 1930-as években jelentkező gazdasági válságig, ami leginkább a gyáripár, papírgyártás, textilipar és a villamosenergia-termelésben mutatkozott. (KÓSA, 2006; ROMSICS, 2023; SZEGEDY – MASZÁK, 2006)

A két világháború között az ország államformája király nélküli királyság, kormányzóját 1920. március 1-jén választotta a nemzetgyűlés. (Horthy Miklós egészen 1944. október 15-ig tartotta meg ezt a tisztséget.) Ezen időszak alatt többször középpontba került az oktatási rendszer megújításának kérdésköre, valamint a népművelés és nemzetnevelés elmozdítása iránti igény. Az ország iskolaügyének irányítása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozott, amelynek kultuszminiszterei közül Klebesberg Kunó 1922-től 1931-ig vezette a tárcát. Vezetési koncepciója „*kultúrfölény*” program elnevezéssel vált ismertté, amelyben egyértelműen megfogalmazódott, hogy „*a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg*” (KLEBERSBERG, 1927: 604). Ezen kívül célkitűzései között szerepelt az iskolarendszer modernizálása, az analfabetizmus felszámolása, a népoktatás kiszélesítése és az 1926-ban elindított iskolaépítési program (JÓBORU, 1972; MÉSZÁROS, 2010; ROMSICS, 2023). 1932-től a népművelés és a nemzetnevelés iránt szintén érzékeny politikus Hóman Bálint vette át az oktatásügy vezető pozícióját, aki 10 éves miniszteri tevékenysége alatt az oktatás, kultúra és a tudomány fejlesztése érdekében tudatosan törekedett a népi tehetségek támogatására, valamint a nyolcosztályos népiskola kialakítására. Művelődéspolitikai koncepciójának kardinális elemei közül kiemelkedik a középiskolai reform és egyetem-összevonás, valamint a tanügyigazgatás modernizációja (MANN, 1997; MÉSZÁROS ÉS MTSAI, 2000, ROMSICS, 2023).

Reformpedagógiai koncepciók és azok törekvéseinek hatása a zenei nevelésre

Az I. világháborút követő kiábrándultság, a gazdasági és társadalmi veszteségek feldolgozása egyaránt jelentős kihívás elé állították az ország vezetését, a modernizálódó magyar polgári társadalmat, valamint a kulturális és szellemi élet képviselőit. Ugyanakkor – a válság és területi veszteségek ellenére is – utat törtek újító szellemi irányzatok, valamint a nevelés területén megjelenő reformelemek.

A századfordulót követően kibontakozó életreform-mozgalmak² és a reformpedagógia³ különböző vonulatainak köszönhetően egyre több a hagyományos iskolák kritikáját magukra vállaló intézmény kezdte meg működését: Montessori iskola (1928); Waldorf-iskola (1926); Kerti iskola (1936); Cselekvő Iskola (1922) (MÉSZÁROS ÉS MTSAI, 2000). Ezzel párhuzamosan az életreform és reformpedagógia szegmensei a művészeti nevelés egyes ágaiban – képzőművészet, festőművészet, zeneművészet és táncművészet – különböző motívumokban rajzolódtak ki: a népi kultúra, az ősi, tiszta forrás felé fordulás, valamint a testi önformálás és az egészséges életre való törekvés.

A kultúrfőlény program sajnálatos módon az alapfokú zeneoktatás és a zenepedagógia korszerűsítésével kevésbé foglalkozott, aminek következtében a két világháború között szervezett alapfokú zeneoktatási rendszerről nem beszélhetünk, a városi és egyesületi zeneiskolák mellett a magánzeneiskolák domináltak (BREUER, 1985). Érdekes azonban megjegyezni azt, hogy a művészetpedagógia, valamint az újító pedagógiai kezdeményezések iránti igény a zeneoktatással foglalkozó művészetoktatási intézmények mindennapjaiban is megjelent. Ezt támasztják alá a fővárosi zeneiskolák sorából kiemelkedő két intézmény – az 1903-ban Fodor Ernő által alapított magánzeneiskola, valamint 1910-ben Sztojanovits Jenő által elindított Székesfővárosi Zeneiskola alap, közép és felsőfokú zenetanfolyamai – évkönyvei (GESZLER, 1937; RÉTI, 2022). A Fodor Zeneiskolában zenepedagógiai segédeszközként kísérleteztek a ritmikus torna, valamint a mozgáson alapuló Dalcroze-kurzusok indításával, ezzel párhuzamosan a Székesfővárosi Zeneiskola, pedig különböző korosztályok számára igyekezett elérhetővé tenni a zenei képzést (FODOR, 1921; GESZLER, 1937).

A vizsgált időszak modern táncművészetét és mozdulatművészetét is erőteljes előrehaladás jellemez. Kiemelkedő képviselőik Dienes Valéria (1879-1978) és Szentpál Olga (1895-1968) – akik a Magyar Királyi Zeneakadémián zongoratanulmányokat is folytattak –, valamint Madzsar Alice (1877-1935). A mozgásművészeti és mozdulatművészeti iskoláikban vezetett orkesztika tanfolyamaikon a test és lélek, valamint a modern női szerep megreformálására törekedtek, ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy ezen táncpedagógiához

² A XIX. század végén az iparosodás következményeként megjelenő új életforma, amely az emberi hétköznapiak legkülönbözőbb területein manifesztálódott: táplálkozás, öltözködés, szabadidő, a férfi és női szerepek, testápolás, a lakókörnyezet kialakítása etc. (NÉMETH, 2013)

³ A XIX. század végén megjelenő a pedagógiai és nevelési gondolkodás megújítására törekvő irányzat. Legfőbb jellemzői a gyermeki önállóság és a szabadság kibontakozásának segítése, valamint a hagyományos iskola és a tananyag radikális átalakítása. Az irányzat kiemelkedő hazai képviselői: Nagy László, Domokos Lászlóné, Burchard-Béla Erzsébet, Göllner Mária, Nemesné Müller Márta, Dolch Erzsébet etc. (MÉSZÁROS ÉS MTSAI, 2000)

kapcsolódó szakmai műhelyek a zeneművészettel is szoros kapcsolatot ápoltak. A színpadra állított művészeti produkcióikban Bartók és Kodály, illetve tanítványaik – Bárdos Lajos, Kadosa Pál, Kozma József, Szabó Ferenc, Szelényi István – kompozícióit használták fel, valamint figyelemmel kísérték a kor filozófiai-politikai-szociális irányzatait (BORECZKY, 2013).

Kodály Zoltán alkotókorszakában is mérföldkövet jelentettek az 1920-as évek, ugyanis hosszútávú zenepedagógiai reformtörekvései is ezekben az években formálódtak. *Gyermekkarok* című munkájában határozottan kiállt azért, hogy „[...] tömegeket kell a zenéhez vezetni.” (KODÁLY, 1929: 42) Ezen túlmenően zenepedagógiai koncepcióját egyértelműen az iskolai énektanítás megújítására alapozta, vagyis „az iskolában úgy tanítani az éneket és zenét, hogy ne gyötrelem, hanem gyönyörűség legyen a tanulónak, s egész életére beleoltsa a nemesebb zene szomját.” (KODÁLY, 1929: 39) Munkájában a tananyag tartalmát is megfogalmazta, amelynek értelmében „[...] csakis művészi érték való a gyermeknek” (KODÁLY, 1929: 41), valamint kellőképpen hangsúlyozta azt, hogy „[...] valamennyi iskolának foglalkoznia kellene a magyar népzenevel, oly behatóan, mint az anyanyelvvél.” (KODÁLY, 1929: 42)

Kodály koncepciójának megvalósulását kórusvezetőként és zeneszerzőként is segítették 1925-ben végzett tanítványai – Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Kerényi György és Kertész Gyula – , akik közül Bárdos és Kerényi 1931-ben a Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadó Vállalat alapításával hozzájárultak a *Magyar Kórus* elnevezésű kiadvány megjelenéséhez. A füzet kóruséneklést segítő rövid szakmai írásokat és kórusművek kottáit tartalmaz. (BÁRDOS, 1974) Bárdos visszaemlékezésében kiadványuk célja „a tanítás, tapasztalatátadás, buzdítás volt, de helyet kapott benne minden, ami összefüggött az anyaggal.” (BÁRDOS, 1974; 261)

1. kép – Magyar Kórus

(Forrás: saját felvétel, MAGYAR KÓRUS, 1931)

Két év elteltével – 1933-ban Kerényi György és Kertész Gyula szerkesztésével – a hangszerpedagógiai szakírás szempontjából is kiemelkedő újabb periodikát jelentetett meg a kiadó. Az *Énekszó - Hangjegyes zenei és énektanpedagógiai folyóirat* címmel elindult testvérlappal a főszerkesztők célként fogalmazták meg, hogy „*kifejezetten az iskolai problémákkal, iskolai anyaggal foglalkozzon.*” (BÁRDOS, 1974; 261) Ezen kívül a periodika fórumot biztosított a kortárs magyar zeneművek bemutatására is, úgy, hogy „*a folyóirathoz, [...] kottamelléklet, tanító és beszámoló cikkek kapcsolódtak*” (BÁRDOS, 1974; 261), valamint a későbbi lapszámokban „*könnyű zongoradarabokat, furulyára, fuvolára, iskolai gyermekhangszerek együttesére írott műveket*” (BÁRDOS, 1974; 262) is közreadtak.

2. kép – Énekszó

(Forrás: saját felvétel, ÉNEKSZÓ, 1933)

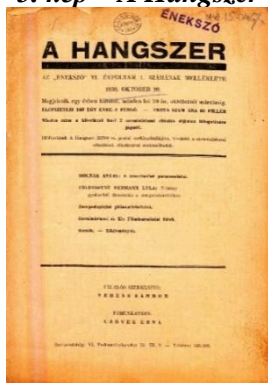
A hangszerpedagógia képviselői is figyelemmel kísérték a lapot, ezért a szerkesztők 1934 decemberétől a kiadványukat hangszerpedagógiai tartalommal bővítették. A speciális hangszeres tanároknak szóló rovatok szerkesztésére Veress Sándort és Czövek Ernát kérték fel. (RÉTI, 2023). A zenepedagógia iránt elkötelezett két zenepedagógus – a periodika szerkesztésén túlmenően – tematikus szakmai fórumot hozott létre *Zenepedagógiai Szemináriumok* elnevezéssel. Ezeken a szakmai műhelyeken „*alkalmuk nyílt a zenetanároknak tudomást szerezni arról, hogy milyen munka folyik a zenepedagógia berkeiben, ahol bepillanthatnak a mások munkájába s elmondhatják a maguk tapasztalatait.*” (CZÖVEK, 1939) A szemináriumok⁴ célkitűzései között szerepelt „*1. kéziratoss, vagy nyomtatásban megjelent, de kevésbé ismert könnyű zongora, hegedű stb. darabok, valamint gyerekkórusok bemutatása, 2. Előadás aktuális*

⁴ Az *Énekszó* által létrehozott Zenepedagógiai Szemináriumok meghirdetett előadásai az 1934-1935. évben zongorapedagógiai témákban: Sz. Czövek Erna: *A zongoratanítás anyagának felújítása* (ÉNEKSZÓ, 1934: 153); Varró Margit: *Hogyan vezessük be a formátan alapismereteit a hangszeroktatás kapcsán?*; Kálmán György: *Milyen legyen a jó zongoraiskola?*; Kálmán György: *A pedálhasználatról.*; Deutsch Jenő: *Tanár és növendék személyes kapcsolata.*; Popper Irma: *Énekelve tanítás.*; Bacher Jolán: *Hogyan hasznosíthatja a pedagógia a növendékhangversenyeket?*; Földessyné Hermann Lula: *A hangképzésről.*; Czövek Erna: *Tempó és számolási problémák.*; Kadosa Pál: *Modern darabokról a tanításban.* (HIREK (sic!), 1935)

zenepedagógiai problémáról, (minden esetben más előadóval), 3. ezt követő vita” (SZEMINÁRIUM, 1934: 121). A Zenepedagógiai Szemináriumokon feldolgozott témák egyértelműen túlmutattak a zongoraszakmódszertan kérdéskörén, általános pszichológiai és didaktikai problémákat is érintettek. A zongorapedagógiai témákat olyan előadók vezették, akik az adott időszak kiemelkedő szakmai képviselői (például Kadosa Pál, Kálmán György, Popper Irma, Czövek Erna, Varró Margit etc.).

Czövek Erna és Veress Sándor 1938-ban az Énekszó folyóirat VI. évfolyamának mellékleteként – mindössze hat szám erejéig – *A Hangszer* címmel speciálisan hangszeres tanároknak készült periodikát indított útnak. Az újabb lap létrejöttét a szerkesztők azzal indokolták, hogy „szükség van Magyarországon legalább egyetlen általános – nem csak énekes – zenepedagógiai lapra [...]” (BEVEZETŐ, 1938: I.) A kiadvány tartalmában elméleti és gyakorlati hangszerpedagógiai kérdések olvashatók, valamint beszámoló és hírek rovatokkal informálták az olvasót az aktuális zenei eseményekről, kiadványokról, valamint az újító zenepedagógiai törekvésekről.

3. kép – *A Hangszer*

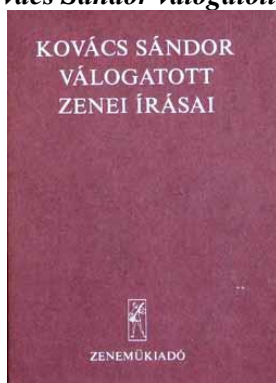
(Forrás: saját felvétel, *A Hangszer*, 1938. 1. sz.)

Zongorapedagógiai irányok

Az 1900-as évek elején, majd az első világháborút követő időszakban egyre többekben fogalmazódott meg a zenei oktatás megújítása és a zenekultúra színvonalának emelése iránti igény, amit a különböző szellemi irányzatok elterjedése és a korszerű pszichológiai kutatások eredményei, valamint a hazai gyermektanulmányi mozgalmak törekvései egyaránt befolyásoltak. Ezen új áramlatok erőteljesen hozzájárultak a zongorapedagógiai gondolkodás és pedagógiai gyakorlat elmozdulásához, amelyek tendenciái azonosíthatók a kor vezető zenepedagógusainak szakírói munkáiban.

Kovács Sándor⁵ a Fodor Zeneiskola zongoratanára elsőként adaptálta a kísérleti lélektan eredményeit zongorapedagógusi tevékenységeibe (lásd KOVÁCS, 1910). Ezt követően, pedig zongorapedagógiai kutatásainak origójába a zenei tanulás komplex tevékenységét és a zenei emlékezés típusainak megfigyelését helyezte. Így kerültek látóterébe az auditív tanítás és a belső hallás fejlesztése, az indirekt tanítás, a zenei képességfejlesztés, továbbá a gyakorlás és a memorizálás feladatai. Sajnos korai halála miatt kutatásai megszakadtak és megállapításainak publikálása 1928-ig váratott magára. Egykori tanítványai Popper Irma és Gombosi Ottó, valamint Molnár Antal vállalkoztak *Hátrahagyott zenei írások* címmel szakmai munkáinak rendszerezésére és kiadására. (lásd KOVÁCS, 1928, 1930) A mai olvasó Kovács Sándor írásait a Zeneműkiadónál 1976-ban megjelent *Kovács Sándor válogatott zenei írásai* című kötetből tanulmányozhat. A Balassa Péter által szerkesztett kiadvány Kovács számos korábbi munkájával bővült, amelyeket a szerkesztő négy fejezetbe rendezett – I. Elméleti írások, II. Történeti írások, III. Zenei nevelés, IV. Kritikák. (lásd BALASSA, 1976)

4. kép – Kovács Sándor válogatott zenei írásai

Forrás: (saját felvétel, KOVÁCS, 1976)

A Kovács által megrajzolt új irány kontinuitása nem szakadt meg, hamarosan követőkre talált. Varró Margit⁶ – aki több évtizedes zenetanári tevékenységével megelőzve korát – Kovácshoz hasonlóan szintén fókuszba helyezte a képesség- és technikafejlesztést, valamint a kezdőtanítás

⁵ Kovács Sándor (1886-1918): zongorapedagógus, 1910-1918 között a Fodor Zeneiskola tanára. Számos tanulmány szerzője, amelyek az Athenaeumban, a Renaissance-ban, az Aurórában és a Nyugatban jelentek meg. Zenepedagógiai előadói tevékenységet is folytatott a Fodor Zeneiskolában, a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában és a Gyermektanulmányi Társaságban. (BALASSA, 1976)

⁶ Varró Margit (1881-1978): zongorapedagógus, 1907-ben Szendy Árpádnál végzett az Országos Magyar Királyi Zeneakadémián. 1907-1908 között a Fodor Zeneiskola tanára, valamint magántanári és előadói tevékenységet folytat, majd 1918-1920 között a Zeneakadémián a tanárképzés vezetője. Zenepedagógiai munkák szakírója és módszertani kiadványok összeállítója: *J.S. Bach* (VARRÓ, 1908); *Zongoratanítás és zenei nevelés* (1921), *Der Lebendige Klavierunterricht* (1929). 1938-ban az USA-ba költözött, ahol felsőfokú intézmények előadója, oktatója. (RÉTI, 2022; 2023)

lélektani sajátosságait. 1921-ben *Zongoratanítás és zenei nevelés* címen megjelent hiánypótló szakmódszertani kiadványában pedagógiai tapasztalatait és megfigyeléseit összegezte. Munkájában strukturáltan mutatja be módszerének szegmenseit, a zenei érzék és értelem nevelését, a zongoratanítás technikai részét, valamint önálló egységben a kezdőtanítás lélektani vonatkozásait. Ezt követően részletesen taglalja módszerének gyakorlati alkalmazását: a tanítást megelőző vizsgálatot, valamint közli három év tanmenetét. (VARRÓ, 1921)

Varró a korábbi szakmai munkákkal ellentétben a tanítási folyamat kezdetén a népdalt és gyermekdalt javasolja a hallásfejlesztéshez azért, mert „*e dalok tagolása, ritmusa, harmóniai alapja, a bennük foglalt melódialépések hangközi viszonylata oly egyszerű, hogy ennél alkalmasabb anyagot keresve sem találunk. Ezek a dalok sokkal közelebb állnak a gyermek lelki világához, megértéséhez, mint holmi e célra konstruált példák.*” (VARRÓ, 1921: 13) Ezzel párhuzamosan Varró egyik alapelvének tekinti, hogy „*az elméleti tudásnak a tanításban szorosán együtt kell haladnia a zenei praxissal.*” (VARRÓ, 1921: 28) Ezen elv gyakorlatban történő alkalmazásához azt tanácsolja, hogy „*a gyermek semmit se játsszék, amit zeneileg meg nem ért [...] azokat a tanulmányokat és darabokat, melyekkel foglalkozik, segítségünkkel harmoniaailag (sic!) és formailag analizálja.*” (VARRÓ, 1921:23)

5. kép – Zongoratanítás és zenei nevelés

Forrás: (saját felvétel, VARRÓ, 1921)

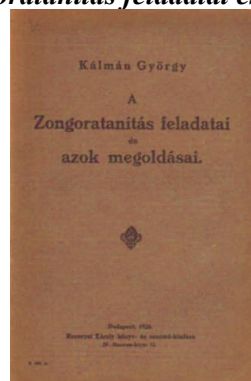
Az elsajátítandó zenei ismeretanyag kiválasztásához munkájában azt szorgalmazza Varró, hogy „*nyújtson (sic!) alkalmat mindenféle technikai játékmód és játékforma elsajátítására [...], ne akadjon benne olyan bonyolult harmonia-következés (sic!), vagy olyan figuráció, amely meghaladná a gyermek zenei értelmességének és hallási felfogóképességének határát, mindemelett ne legyen száraz és monoton.*” (VARRÓ, 1921: 30) Ezen túlmenően figyelmezteti a zongoratanárokat arra, hogy „*ne adjunk a gyermeknek csupán neki kedves darabokat*” (VARRÓ, 1921: 47), hanem „*a gyermek egyéni hajlamairól, ösztönös izléséről (sic!) tett*

tapasztalatainkat használjuk fel.” (VARRÓ, 1921: 47) A technikaképzéssel kapcsolatban olyan megállapítását olvashatjuk a szerzőnek, hogy *„csak olyan természetű és annyi etüdot (sic!) játszatunk, amennyi az egyes technikai játékformák elsajátításához és begyakorlásához feltétlenül szükséges; ezeket az etüdotket (sic!) tehát annál gondosabban kell megválogatnunk.”* (VARRÓ, 1921: 85) A technikaképzés gyakorlatainak összeállításánál, pedig *„nem ragaszkodhatunk egy sablonos tanrendhez, hanem sokfelől kell összekeresnünk a megfelelő gyakorlatokat és darabokat.”* (VARRÓ, 1921: 86) *„Gyermekek tanításánál azonban a növendék egyéniségén kívül figyelembe kell vennünk az életkorára jellemző sajátosságokat is.”* (VARRÓ, 1921: 98) Varró három csoportra osztja a fejlődési korszakokat: hattól nyolc éves korig, amikor a képzelet dominál a tanuló lelkében, nyolctól tizenkét éves korig, amikor megjelenik a gondolkodásra való hajlam, valamint a tizenkettőtől tizenöt éves korig, vagyis megtörténik az értelmi élet és a logikus és elvont gondolkodás képességének a kialakulása. (VARRÓ, 1921)

Varró megfigyeléseit összegezve ki kell emelni azt az általa sokszor hangoztatott axiómát, hogy *„a gyermek csak akkor tanul jól, ha öröme telik a munkában. A tanítónak igyekeznie kell a zenetanulást örömforrássá tenni, mert csak így tudja felkelteni és ébrentartani a gyermek munkakedvét.”* (VARRÓ, 1921: 116)

Kálmán György⁷ zongoratanári tevékenysége a tanulmányban bemutatott szerzőkhöz hasonlóan szintén a Fodor Zeneiskolához kötődik. Szakmai pályájára nagy hatást tett a kor általános pedagógiai gondolkodásának alakulása és a tanítási-tanulási folyamatban történő pszichológiai vizsgálatok eredményeinek felhasználása. Ezen áramlatok következtében került kapcsolatba a zenei tehetség problémakörével, amelynek megállapításait 1941-ben megjelent kiadványában összegezte (lásd KÁLMÁN, 1942).

6. kép – A Zongoratanítás feladatai és azok megoldásai

Forrás: (saját felvétel, KÁLMÁN, 1926)

⁷ Kálmán György (1883–1944): a Zeneakadémián Thomán István növendéke. 1919-től a Fodor Zeneiskola zongoratanára. Rendszeres publikál zongorapedagógiai témákban, valamint szakmódszertani munkák szerzője és zongoraiskola összeállítója. (SZABOLCSI – TÓTH, 1965b)

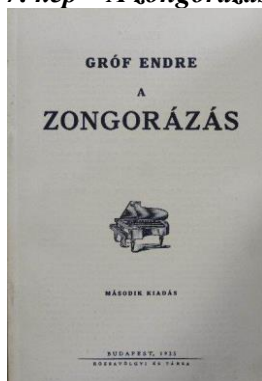
Kálmán 1926-ban olyan módszertani kiadványt készített, amelyben tudományos igényességgel elemezte az elmúlt korok zongoratanítását, valamint részletesen szemléltette és kísérletet tett a jelen kor zongoratanítási feladatainak és azok megoldásainak ismertetésére. A monográfiában a szerző azzal indokolja a zongorapedagógia történeti áttekintését, hogy *„a tanítási törekvéseknek mindig csak egy bizonyos iránya dominál, a tanítás mindig egy bizonyos irányba koncentrálódik.”* (KÁLMÁN, 1926: 2) Ennek következtében a kiadvány első nagy egységében a szerző Couperin L'art de toucher le Clavecin 1717-ben megjelent munkájától az adott korig 6 fejezetbe csoportosítva ismerteti a zongoratanítás fejlődését és változását, aminek megismertetését azzal indokolja, hogy a *„tanítási módszer folyton változott és változik a kor szelleme, berendezkedése, zongorája, zeneszerzői, idegzete és egész karaktere szerint.”* (KÁLMÁN, 1926: 4)

Kálmán munkájának második nagy egysége a zongoratanítás feladatainak megoldásait ragadja meg. Elsőként a kezdők tanítását veszi górcső alá, majd részletesen kifejti, hogy a tanítási folyamat *„ritmus és hallásképzéssel indul meg, ehhez később csak mechanikai gyakorlatok (ujj-, kéz és kargyakorlatok) kapcsolódnak, tulajdonképpeni játék mindaddig nem kerül sorra, míg a kezdő nem tud egyszerű szólamokat lapról könnyen leénekelni.”* (KÁLMÁN, 1926: 54) Röviden a zongoratanítás tanulmányi idejére is kitér, amit átlag 12 évben határoz meg. Az első hat év célja *„nem művek tanítása”* (KÁLMÁN, 1926: 55), hanem a *„ritmus, hallás, zenei értelmezés és játéktechnika előkészítése”* (KÁLMÁN, 1926: 55), a második szakasz, pedig *„műsor-tanulás”* (KÁLMÁN, 1926: 55). Kálmán fontos megállapítást tesz a tanulás mennyiségi és minőségi mutatóival kapcsolatban is, hiszen *„az a döntő, hogy azt, amit a növendék tanult, hogyan, mily értékesen tanulta, nem az, hogy milyen sok művet (gyakorlatot, tanulmányt, darabot) tanult.”* (KÁLMÁN, 1926: 57) Az otthoni gyakorlás eredményességét is megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy *„csak az a tanulás, csak az a gyakorlás eredményes, amelyet figyelemmel végez a növendék és csakis oly mértékben, amily mértékben figyelemmel végzi.”* (KÁLMÁN, 1926: 62) A művészi zongorajáték eléréséhez számos tényezőt kell figyelembe venni a zongoratanárnak: *„fizikai, fiziológiai és pszichikai”*. (KÁLMÁN, 1926: 64) A különböző képességek és készségek kiműveléséhez munkája további egységeiben átfogóan bemutatja a ritmus és hallásképzést, valamint a zongorajáték technikai részét.

Kálmán az optimális tanítási módszert keresve Varróhoz hasonló megállapítást fogalmaz meg: *„célszerű az a tanítási mód, amelyik már a kezdőfokon is értelmezéssel tanít és a legegyszerűbb dallamot is elemzi, hogy a növendék azzal értelmesen és fejlődésképesen foglalkozhassék.”* (KÁLMÁN, 1926: 267)

Gróf Endre⁸ a Nemzeti Zenedében gyűjtött két évtizedes zongoratanári tapasztalatainak összefoglalására tett kísérletet *A zongorázás* című monográfiájában. (GRÓF, 1935) Munkájában szintetizálta a korábbi hazai és nemzetközi módszertani munkákban megfogalmazott zenepedagógiai elveket és zongorapedagógiai módszereket. A kiadvány könnyen befogadható nyelvezettel, a zongorapedagógia meghatározó elméleti és gyakorlati problémaköreinek megoldásához ad megoldási javaslatot növendéknek és tanárnak egyaránt.

7. kép – A zongorázás

Forrás: (saját felvétel, GRÓF, 1935)

Gróf pedagógiai gondolkodását is egyértelműen alátámasztja az, hogy szakmai tevékenységét tudatosan alapozza az élet- és lélektani vizsgálatok eredményeire. Zongoratanári tapasztalatai alapján kijelenti, hogy a pszichológiai ismeretek birtokában „*megtudjuk állapítani, kinek milyen a meglevő fejleszthető, vagy pótolhatatlan szellemi és testi, egyéni adottsága.*” (GRÓF, 1935: 15-16) Azonban figyelmeztet arra is, hogy a tanulási folyamat elején „*nagy intelligenciát, munkafegyelmet kíván a zenetanulás tanítótól, tanítványtól egyaránt, hogy a tanulás eredményes és értékes legyen.*” (GRÓF, 1935: 17) Megállapításaiban kiemeli azt is, hogy „*a zenénél is az elmélet a tehetség segítője, enélkül lassú, korlátolt a fejlődés.*” (GRÓF, 1935: 18) Gróf Endre Kovácshoz, Varróhoz és Kálmánhoz hasonlóan azt vallja, hogy „*csak azt a művet tudod helyesen előadni, melyet szerkesztési, hangzási szempontból megértettél.*” (GRÓF, 1935: 22) A tanulmányi anyag összeállításánál, pedig „*napi, heti s havi munkádat is úgy csoportosítsd, hogy a szellemi, de a testi ügyesség, erő, kitartás fejlesztésére is változatos, alkalmas és elegendő legyen.*” (GRÓF, 1935: 26) A kiadvány ezen kérdésekre adott válaszok után körbejár olyan zongoratechnikai problémaköröket, mint a játszóapparátus működése, a

⁸ Gróf Endre (1882-?) 1909-1932 között a Nemzeti Zenede zongoratanára. A Protestáns Harmónia énekkar vezetője. (KÖSZÖNTÉS, é.n.)

billentés, a súlytechnika, a kézfejlesztés, a hüvelykujj, az ujjrend, valamint ezeken túlmenően a gyakorlási módszerekre is tesz javaslatot.

Gróf munkájának záróegységében az önismeretet, a tréninget és a csodagyermek jelenséget is szemügyre veszi, valamint útravalót ad az egészségápoláshoz és a zongora karbantartásához. Ugyanebben az egységben megpróbálja meghatározni a zenetanulás elkezdésének optimális időpontját, vagyis „*a zenetanulás akkor kezdődik, mikor a gyermek az első dalt vagy zenei előadást hallgatja.*” (GRÓF, 1935: 128) „*A zene léleknemesítő, az egész életre szóló értékes útravaló, jóbarát, indokolatlan, hogy a szülők türelmetlensége miatt a túlkorai megkezdéssel a gyermek szervezetében súlyos károkat okozzon.*” (GRÓF, 1935: 129) Ezen kívül rámutat a zenetanári munka sajátosságaira is: „*ahány gyermek, annyi féle; jellemző egyéni sajátosságát, alaptermészetét mutatja: mozgása, játéka, beszéde, fogalom és érdeklődési köre.*” (GRÓF, 1935: 127)

Kálmán-Molnár-Senn (1929-1931): Zongoraiskola

A szerzőhármas⁹ 1929-1931 között készítette el Zongoraiskola kezdők számára elnevezéssel három füzetes kiadványát, ami egészen az 1960-as évekig a Zeneművészeti Főiskola hivatalos tananyagának a részét képezte. (Az I. füzet címlapját lásd 8. kép)

8. kép – Zongoraiskola

Forrás: (saját felvétel, KÁLMÁN ÉS MTSAI, 1931)

⁹ Senn Irén (1883–1957) 1905-1927 között a Fodor Zeneiskola tanára, 1920-tól az Országos Zeneművészeti főiskola tanárképző osztályának vezetőtanára (SZABOLCSI – TÓTH, 1965c); Molnár Antal (1890–1983) zeneszerző és zeneesztéta. 1912-1919 között a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola tanára, majd 1959-től a Zeneművészeti Főiskola tanára. Munkásságát 1938-ban Baumgarten, 1957-ben Kossuth-díjjal ismerték el. Számos zenekari mű, zongoramű és kamarazenei alkotás szerzője. Szakírói munkássága a zeneirodalom minden területét felöleli. (SZABOLCSI – TÓTH, 1965b)

Senn Irén gyakorlótanári tapasztalatait felhasználva építette fel és válogatta össze a zenei anyagát a kiadványnak, amelyhez Kálmán György zeneelméleti ismeretanyagot és magyarázó szöveget készített, a gyakorlati zenei anyagot Molnár Antal komponálta.

1. táblázat – Kálmán – Molnár – Senn Zongoraiskola kottakiadvány I. füzetének adatlapja

A kiadvány címe:	Zongoraiskola kezdők számára I. füzet előkészítő anyag
Szerzők neve:	Kálmán György - Molnár Antal - Senn Irén
Megjelenés ideje:	1931
A kiadó neve:	Rózsavölgyi és Társa
Lapszám:	78
Illusztrációk:	+
Színvilág:	fekete-fehér

(Forrás: saját szerkesztés, Kálmán-Molnár-Senn, 1931 alapján)

A zongorapedagógiai kiadvány felépítésben és struktúrában hasonlóságot mutat Chován Kálmán iskolájával (CHOVÁN, 1907b, c), azonban zenei anyagában egyértelmű az elmozdulás. „E gyűjtemény javarészből magyar, kisebb számban más nemzetbeli dalokat foglal magában. [...] Az iskola sokkal nagyobb anyagot foglal magában, mint amennyit egy-egy tanítvány tanítása megkíván.” (KÁLMÁN ÉS MTSAI, 1931: II)

Az összeállítók a zongoratanulás kezdetét komplex zenelméleti ismeretanyaghoz igazították, amelyet magyarázó szövegekkel és gazdag – növendéket foglalkoztató – írásbeli és gyakorlati zenei anyaggal segítettek. A kottakiadvány tanári segédkönyv jellege azonban még továbbra is domináns, amit a fejezetekben található nagy mennyiségű magyarázó szöveg mutat.

2. táblázat – Kálmán – Molnár – Senn Zongoraiskola kottakiadvány I. füzet felépítése

Előszó	Tanulást segítő ellenőrző kérdések	Képek, ábrák függelék	Tartalomjegyzék
- előszó II. o. -általános tudnivalók III. o.	-	- képek a kéztartásról IV.o. - a zongora klaviatúrájának ábrázolása és hangjainak elnevezése 12.o. - a kvintkör 24.o.	+

(Forrás: saját szerkesztés, Kálmán-Molnár-Senn, 1931 alapján)

A zongoraiskola új eleme a szemléltetést segítő fényképek a helyes kéztartásról, a zeneelméleti fogalmakról, továbbá a tájékozódást segítő tartalomjegyzék. Az alkotók a hallásképzés feladatait hangsúlyosan kezelik az iskolájukban, amit többnyire magyar gyermekdalokon keresztül építenek a kötet gyakorló feladataiba. A zongoraiskola nem kizárólag zenei

tehetségigéretnek készült, elméleti és zenei ismeretanyagának feldolgozására jelentős mennyiségű gyakorló feladatot biztosít a különböző zenei adottságú tanulóknak, amelyek gyakorlati használata lehetővé teszi a differenciálást. A szerzők az általános tudnivalókban meghatározzák a zeneakadémia tantervi követelményeinek megfelelő egy tanévre javasolt feldolgozási tempót és útmutatást adnak a különböző képességű tanulókkal kapcsolatos tananyag feldolgozási, mennyiségi és tartalmi elvárásaira.

A szerzők az elméleti ismeretek elsajátítását a zongoraiskola strukturáltan különböző tematikus feladataival készítik elő, hasonlóan a zongorázás technikai elemeinek megalapozásához. A technikakészséget segítő gyakorlatok a különböző játékmódok előkészítésének megfelelően lettek kialakítva, azonban a zongoraiskola I. füzetének zenei feladataiban az elméleti ismeretek a zongorajátékot elsajátító feladatokhoz képest többségben vannak.

3. táblázat – Kálmán – Molnár – Senn Zongoraiskola kottakiadvány I. füzet gyakorló feladatai

Zeneelméleti gyakorló feladatok száma (db)	Technikai készségfejlesztő gyakorlatok száma (db)	Zeneművek száma	
		Magyar szerzők (db)	Külföldi szerzők (db)
ritmusgyakorlat: 6 énekgyakorlat: 38 olvasógyakorlat: 34 kombinált ének és olvasógyakorlat: 20	ujjgyakorlat: 47 énekző játék gyakorlása: 31 pergő játék: 47 dinamikai különbség gyakorlása: 3 különböző játékmódok gyakorlatai: 94	2	10

(Forrás: saját szerkesztés, Kálmán-Molnár-Senn, 1931 alapján)

A kiadványhoz további füzetek is készültek a II. füzet kizárólag előadási és technikai készséget fejlesztő műveket tartalmaz, amelyek gazdag választéka felöleli a zeneirodalom különböző korszakait (43 technikai készségfejlesztést segítő gyakorlatot, valamint 56 zeneművet). A III. füzetben a szerzők kizárólag technikai tanulmányt válogattak különböző technikai és billentési formákra, valamint a ritmikai változatosság és a többszólamúság bevezetésére.

Összegzés

A két világháború között megjelent zongorapedagógiai kiadványok áttekintése után megállapítható, hogy a kiadványok szerkesztőinek célkitűzései között egyaránt szerepel a zongoratanulás kezdő éveit hangsúlyosan támogató tanári és tanulói munkák létrehozása.

Ennek megfelelően a bemutatott szerzők köteteikkel segítették a tananyag megértését, rögzítését és a komplex zenei képességek fejlesztését, valamint sokrétű gyakorló feladatokat és gazdag zenei anyagot biztosítottak. Ugyanakkor elmondható, hogy az alkotók reagáltak a bekövetkezett gazdasági-politikai-társadalmi változásokra, építettek a korábbi módszertani és zenepedagógiai tapasztalatokra, valamint előtérbe helyezték pedagógiai tevékenységeikben az adott kor pszichológiai vizsgálatainak eredményeit.

Felhasznált források

Szakirodalom

A Hangszer (fel. szerk. Veress Sándor): 1938. I. évf. 1. sz.

Az Énekszó zenepedagógiai szemináriuma. *Énekszó*, II. évf. 1934. 2-3. sz. 153. (ÉNEKSZÓ, 1934)

BALASSA Péter (szerk.) (1976): *Kovács Sándor válogatott zenei írásai*. Zeneműkiadó, Budapest.

BÁRDOS Lajos (1974): *Tíz újabb írás 1969-1974*. Zeneműkiadó, Budapest.

Bevezető. *A Hangszer*, 1938. 1. sz. I. (BEVEZETŐ, 1938)

BORECZKY Ágnes (2013): Mozdulatművészet, életreform és az avantgarde. In: Németh András – Pirka Veronika (szerk.): *Az életreform és reformpedagógia - recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 68-84.

BREUER János (1985): *Negyven év magyar zenekultúrája*. Zeneműkiadó, Budapest.

CZÖVEK Erna (1939): Zenepedagógiai szemináriumok. *A Jövő útjain*, XIV. évf. 1-2. sz. 41-42.

Énekszó (szerk. KERÉNYI György – KERTÉSZ Gyula): 1933. I. évf. 2. sz.

FODOR Ernő (szerk.) (1921): *A Fodor-Zeneiskola Tizennyolcadik évkönyve az 1920-21. iskolai évről*. Korvin Testvérek, Budapest.

FODOR Ernő (szerk.) (1942): *A Fodor-Zeneiskola Harminckilencedik évkönyve az 1941-42-ik iskolai évről*. Fodor Ernő, Budapest.

GÁT József (1960a): A hangszerrel való kapcsolat megjelenítése. *Parlando* 7-8. sz. 1-7. <https://www.parlando.hu/Hangszerrel607.htm> [2024-09-15]

GÁT József (1960b): A hangszerrel való kapcsolat megjelenítése. *Parlando* 9. sz. 4-7. <https://www.parlando.hu/GatJozsef609.htm> [2024-09-15]

GÁT József (1960c): A hangszerrel való kapcsolat megjelenítése. *Parlando* 10. sz. 6-9. <https://www.parlando.hu/Hangszerrel610.htm> [2024-09-15]

GESZLER Ödön (szerk.) (1937): *A Budapest Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola huszonöt éves fennállása alkalmából kiadott emlékkönyv 1912-1937*. Budapest Székesfőváros, Budapest.

Hírek (sic!). *Énekszó*, III. évf. 1935. 1. sz. 220. (ÉNEKSZÓ, 1935)

JÓBORU Magda (1972): *A köznevelés a Horthy-korszakban*. Kossuth Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, Budapest.

KÁLMÁN György (1942): *A zenei tehetség és tehetségvizsgálat*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest

- KLEBERSBERG Kuno (1927): *Gróf Klebersberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926*. Athenaeum, Budapest.
- KODÁLY Zoltán (1929): Gyermekkarok. In: Bónis Ferenc (szerk.) (2007): *Kodály Zoltán Visszatekintés 1*. Argumentum, Budapest. 38-45.
- KÓSA László (2006): A polgári társadalom korának művelődése II. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 491-530.
- KÖSZÖNTÉS (é.n.): Köszöntés és emlékezés 1202 magyar zenepedagógus és zeneművész 2017-es évi születési évfordulójára. <https://www.parlando.hu/2017/2017-6/2017-kerek.pdf> [2024.09.15.]
- KOVÁCS Béláné (1998): Zenetanítás a XXI. század küszöbén. *Parlando* 6. sz. 33-36.
- KOVÁCS Sándor (1910): Lélektan és zenetanulás. In: Fodor Ernő (szerk.): *Évkönyv az 1909-10. tanévről*. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest. 5-26.
- KOVÁCS Sándor (1928): *Kovács Sándor hátrahagyott zenei írásai*. Popper Irma és Gombosi Ottó közreműködésével összeállította Molnár Antal. Rózsavölgyi és Társa Kiadása, Budapest.
- Magyar Kórus (szerk. BÁRDOS Lajos – KERTÉSZ Gyula): 1931. I. évf. 3. sz.
- MANN Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- MÉSZÁROS István (2010): *Művelődéstörténeti tanulmányok 1960-2009*. Eötvös József könyvkiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (2000): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest.
- NÉMETH András (2013): Az életreform társadalmi gyökerei, irányzatai, kibontakozásának folyamatai. In: Németh András – Pirka Veronika (szerk.): *Az életreform és reformpedagógia - recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 11-54.
- RÉTI Tamás (2022): Egy zenepedagógiai alkotóműhellyé vált magánzeneiskola portréja a XX. század elején. In: Csehiová Agáta – Tóth-Bakos Anita – Szókö István – Strédl Terézia – Nagy Melinda (eds.): *13th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections. Conference Proceedings*. J. Selye University, Komarno, Szlovákia. 85-94.
<http://uk.ujs.sk/dl/4096/Reti.pdf> [2024.09.15.]
- RÉTI, Tamás (2023): Klavierlernen und -lehren in der ersten hälfte des 20. Jahrhunderts in Ungarn. In: Ambrusné, Kéri Katalin – Józsa, Krisztián – Kanczné, Nagy, Katalin – Tóth-Bakos, Anita – Borbélyová, Diana – Mészáros, Tímea (eds.): *14th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Section. Conference Proceedings*. J. Selye University, Komarno, Szlovákia. 177-188.
<http://uk.ujs.sk/dl/4478/RETI.pdf> [2024.09.15.]
- ROMSICS Ignác (2023): *Magyarország története a XX. században*. Helikon, Budapest.
- SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár (szerk.) (1965a): *Zenei lexikon*. II. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár (szerk.) (1965b): *Zenei lexikon*. III. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár (szerk.) (1965c): *Zenei lexikon*. III. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (2006): A polgári társadalom korának művelődése II. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 531-564.
- Szemináriumot tart az Énekszó. *Énekszó*, II. évf. 1934. 1. sz. 121-122. (SZEMINÁRIUM, 1934)

- VARRÓ Margit (1908): J. S. Bach. In: Fodor Ernő (szerk.): *Évkönyv az 1907-08. tanévről*. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest. 5-14.
- VARRÓ Margit (1937): *A zenét hallgató gyermek. A zenei élmény fejlődése*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- VESZPRÉMI Lili (1964): Új magyar hangszeriskolák, magyar zeneszerzők pedagógiai művei. In: Sándor Frigyes (szerk.): *Zenei nevelés Magyarországon*. Zeneműkiadó, Budapest. 70-85.
- VESZPRÉMI Lili (1976): *Zongoraoktatásunk története*. Zeneműkiadó, Budapest.

Kottakiadványok, módszertani kiadványok

- CHOVÁN Kálmán (1907a): *A zongorajáték módszertana mint nevelési eszköz*. Rozsnyai Károly Könyv és Zeneműkereskedése, Budapest.
- CHOVÁN Kálmán (1907b): *Elméleti és gyakorlati zongora-iskola mint zenei nevelési eszköz kezdők számára. I. kötet. Op.21.* (Két teljes tanévre kibővített és lényegesen átdolgozott második kiadás) Rozsnyai Károly kiadása, Budapest.
- CHOVÁN Kálmán (1907c): *Elméleti és gyakorlati zongora-iskola mint zenei nevelési eszköz kezdők számára. II. kötet. Op.21.* (Két teljes tanévre kibővített és lényegesen átdolgozott második kiadás) Rozsnyai Károly kiadása, Budapest.
- DUFFEK Mihály (2015): *Zongora szakmódszertan személyes hangolásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- GRÓF Endre (1935): *A zongorázás*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- KÁLMÁN György (1926): *A Zongoratanítás feladatai és azok megoldásai*. Rozsnyai Károly könyv- és zeneműkiadása, Budapest.
- KÁLMÁN György – MOLNÁR Antal – SENN Irén (1931): *Zongoraiskola kezdők számára*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- KOVÁCS Sándor (1930): *Kovács Sándor pedagógiai munkássága : az akusztikus zenetanítás módszere és Kovács Sándor zongoratechnikai rendszere*. Korvin Nyomda, Budapest.
- MEGYIMÓRECNÉ SCHMIDT Ildikó (2015): *Zongora hangszeres tanításmódszertani jegyzet*. PTE Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet, Pécs.
- VARRÓ Margit (1921): *Zongoratanítás és zenei nevelés*. Rózsavölgyi és Társa Kiadása, Budapest.